

TERMIZ SHAXRI TARIXI

Akabirova Umida

"Termiz" davlat muzey-qo'riqxonasi bosh mutaxassisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15805392>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Termiz shahrining qadimiy davrdan to hozirgi kungacha bo'lgan tarixiy taraqqiyoti o'rganiladi. Maqolada Ahamoniylar davridan boshlab, Aleksandr Makedonskiy yurishlari, Kushon imperiyasi, islomiy uyg'onish, Temuriylar va Sovet Ittifoqi ta'siri kabi tarixiy bosqichlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Kampirtepa, Fayoztepa, Qirq-qiz qal'asi kabi arxeologik yodgorliklar hamda Termiziy olimlarning ilmiy merosi haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Termiz, Kampirtepa, Fayoztepa, Qirq-qiz qal'asi, Kushon, Hakim Termiziy, arxeologiya, tarixiy shahar, islom madaniyati, O'rta Osiyo tarixi.

Аннотация. В статье рассматривается историческое развитие города Термез с древнейших времен до наших дней. В статье анализируются исторические этапы, начиная с эпохи Ахеменидов, походы Александра Македонского, Кушанское царство, исламский ренессанс, влияние Тимуридов и Советского Союза. Также дается информация об археологических памятниках, таких как Кампыртепа, Файозтепа, замок Кирк-киз, и научном наследии термезских ученых.

Ключевые слова: Термез, Кампыртепа, Файозтепа, замок Кирк-киз, Кушаны, Хаким Термезян, археология, исторический город, исламская культура, история Средней Азии.

Abstract. This article studies the historical development of the city of Termez from ancient times to the present day. The article analyzes historical stages, starting from the Achaemenid era, the campaigns of Alexander the Great, the Kushan Empire, the Islamic Renaissance, the influence of the Timurids and the Soviet Union. It also provides information about archaeological monuments such as Kampirtepa, Fayoztepa, Kirq-kiz Castle, and the scientific heritage of Termezian scientists.

Keywords: Termez, Kampirtepa, Fayoztepa, Kirq-kiz Castle, Kushan, Hakim Termezian, archeology, historical city, Islamic culture, history of Central Asia.

Kirish. Termiz shahri — Surxondaryo viloyatining markazi bo'lib, O'zbekistonning janubida, Amudaryo bo'yida joylashgan. Qadimiy Baktiriya hududida joylashgan bu shahar Markaziy Osiyodagi eng qadimiy shaharlar qatoriga kiradi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Termiz 2500 yillik tarixga ega bo'lib, turli davrlarda siyosiy, madaniy va diniy markaz bo'lib xizmat qilgan. Termizning ma'nosi turlicha izohlanadi: yunoncha "Thermos" (issiq) yoki sanskrit "tarmato" (daryo bo'yidagi joy) degan ma'noni bildiradi.

Shaharning asosiy qadami eramizdan avvalgi III–II asrlarga to'g'ri keladi — Old Termiz ko'hna kal'asi mustahkam topilgan.

Antiq davrda Termiz Amudaryo bo'yi orqali savdo yo'llari uzra joylashgan — Kampirtepa (Alexandria on the Oxus) shu davrdan boshlab qad rostlagan. Kushon imperiyasida buddaviy markazga aylanib, Fayoztepa, Karatepa monastirlari arxitekturaviy ahamiyat kasb etdi. 1980-yilda O'zbekiston FA Arxeologiya institutida Termizni ilmiy o'rganish uchun maxsus

ekspeditsiya tashkil etilgan. Ushbu ekspeditsiyada professor B.P. Denike, akademik A.P. Okladnikov kabi mutaxassislar ishtirok etgan. Hozirgi kunda ispan, ozarbayjon va vatandosh olimlar bilan hamkorlikda “Bactria” bo’yicha keng ko’lamli ekspeditsiyalar olib borilmoqda. O’rta asrlarda Surxondaryo vodiysi, xususan Termiz, Mashriq va Hind yo’lagi orqali, shuningdek XX–yy hamda Amudaryo orqali katta savdo yo’li bo’lib xizmat qilgan. Kushonlar davrida Termiz savdo va hunarmandchilik markazi sifatida nom qozongan

1. Qadimgi davrlar: Baktiriya va Ahamoniylar. Termiz tarixining ildizlari miloddan avvalgi VI–V asrlarga borib taqaladi. Ahamoniylar imperiyasi tarkibida bo’lgan bu hudud Baktiriya deb nomlangan. Baktiriya o’z davrining yirik madaniy va iqtisodiy markazi bo’lgan.

Miloddan avvalgi IV asrda Aleksandr Makedonskiy bu hududni bosib olib, o’z yurishlarida muhim strategik nuqtaga aylantirgan. Tarixchilar Kampirtepa yodgorligini aynan Aleksandr davrida barpo etilgan “Alexandria on the Oxus” shaharchasi bilan bog’lashadi.

2. Kushonlar davrida taraqqiyot. Milodiy I–III asrlarda Termiz Kushon imperiyasining muhim diniy va savdo markaziga aylangan. Aynan shu davrga oid Fayoztepa va Karatepa monastirlarida olib borilgan arxeologik qazishmalar Termizda buddizm keng tarqalganini ko’rsatadi. Ushbu obidalar Markaziy Osiyodagi eng qadimgi buddaviy yodgorliklar sirasiga kiradi.

Bu yodgorliklardan topilgan haykaltaroshlik va devoriy suratlar o’sha davr madaniyatining yuqori darajasini aks ettiradi.

1-rasm. Qirg-qiz qal’asi

3. Islom davrida ilm-fan markazi. VII asrda arablar istilosidan so’ng Termiz islomiy dunyoning muhim markaziga aylandi. Ayniqsa, IX–XII asrlarda bu yerda ko’plab olimlar, mutafakkirlar yetishib chiqqan. Ular orasida eng mashhuri — **al-Hakim at-Termiziy** bo’lib, u tasavvuf ilmining yirik vakili sifatida tanilgan. Uning maqbarasi hozirgi kunda Termizda joylashgan bo’lib, ko’plab ziyoratchilar tashrif buyuradi. Shuningdek, Qirg-qiz qal’asi ham aynan shu davrda qurilgan bo’lib, u ilmiy va diniy markaz sifatida xizmat qilgan.

4. Temuriylar va Shayboniylar davri. XIV asrda Amir Temur tomonidan Termiz qayta tiklandi. U bu hududni o’z saltanati tarkibiga qo’shib, harbiy va iqtisodiy nuqtai nazardan rivojlantirdi. Termiz Temuriylar davrida yana bir bor yuksalish davrini boshidan kechirdi.

Shuningdek, Shayboniylar va keyinchalik Buxoro xonligi davrida ham Termiz o'z mavqeini saqlab qolgan. XVIII–XIX asrlarda turli bosqinlar natijasida shahar qisman vayron bo'ldi.

5. Sovet davri va zamonaviy Termiz. XIX asr oxirida bu hudud Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritildi. Sovet davrida Termiz iqtisodiy va strategik jihatdan muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Ayniqsa, 1979–1989 yillardagi Sovet–Afg'on urushi paytida Termiz logistika markazi sifatida rivojlandi.

Bugungi kunda Termiz — zamonaviy infrastrukturaga ega, ilmiy, madaniy va iqtisodiy markaz sifatida rivojlanmoqda. Termiz Davlat universiteti, Arxeologiya muzeyi kabi muassasalar bu shaharni o'rganish va targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi.

Termiz shaxri haqida gap ketganda albatta u yerda joylashgan arxeologiya muzeyi haqida qisqacha bo'lsa ham so'z yuritmasak bo'lmaydi. Ushbu muzey 2001-yilda ochilgan. Unda 100 000 dan ortiq eksponat mavjud: paleolit, bronz davri, Qadimiy Baktiriya, Kushon, islom davri artefaktlari

Muzeyda Tawka Kurgan, Balkhgar, campaign, minorli freskalar, topilmalar — har biri o'ziga xos ilmiy ahamiyatga ega.

Xulosa. Termiz — ko'p asrlik tarix va boy madaniyatga ega shahar. U Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, diniy va madaniy markaz sifatida yuksak o'rin tutgan. Bugungi Termiz — tarix va zamonaviylik uyg'unlashgan maskan bo'lib, o'zining boy merosi bilan jahon ilm-fanida munosib o'rin egallamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chotmatov J. *Termiz tarixi*, Toshkent, 1996.
2. “Termiz” — *O'zbekiston milliy ensiklopediyasi*.
3. “Kampirtepa: Alexandria on the Oxus” — Wikipedia maqolasi.
4. “Al-Hakim at-Termiziy” — Britannica.com
5. Uzbekistan.travel — “Discover Termiz”
6. Oyina.uz — Xoja Samandar Termiziy haqida maqola.
7. Termiz Arxeologiya muzeyi rasmiy sayti.